ALEXANDRE OLIVAR, O.S.B.

PROBLEMES IDIOMÀTICS DE LA PREDICACIÓ ANTIGA

Els predicadors antics —com tots els teòlegs dels primers segles, en general— hagueren d'esforçar-se a adaptar el llenguatge de la Revelació als idiomes dels pobles guanyats per a l'Evangeli, segons les mutacions dels temps i les cultures o maneres d'entendre dels pobles [1]. Els problemes lingüístics, el més important dels quals és la creació d'un llenguatge cristià i d'una terminologia teològica, ja han estat objecte de molts estudis [2]. Aquí hem d'entretenir-nos en particular sobre dades relatives a dificultats experimentades per alguns predicadors davant d'auditoris bilingües o trilingües, o davant de públics que no parlaven ni entenien la llengua de l'orador. Reunim, al mateix temps, notícies que tenim del coneixement de llengües per part de certs predicadors [3].

Comencem per dir que tot i existir una gran comunió cultural entre els dos grans mons lingüístics de l'imperi romà en els primers segles de l'era cristiana, aquest imperi estava molt dividit políticament, i ho

1. Vegeu G. Bardy, *La question des langues dans l'Église ancienne*, I (únic volum que sé que hagi aparegut), París, 1948, obra considerable que ens excusa de citar altres treballs anteriors. Trobareu una bibliografia abundant a P. Courcelle, *Les lettres grecques en Occident. De Macrobe à Cassiodore*, Bibliothèque de l'École Française d'Athènes et de Rome, vol. 159, París, 1943.

2. Sobre els problemes suscitats per les llengües en la litúrgia vegeu A. Quacquarelli, *Retorica e liturgia antenicena*, Roma, 1960, pàgs. 59-61.

3. A més de les referències que farem, podeu consultar M. Coens, "*Utriusque linguae peritus*". *En marge d'un prologue de Thierry de Saint-Trond*, "Analecta Bollandiana", 76, 1958, pàgs. 118-150; vegeu especialment les pàgs. 131-133.

estigué definitivament després de la mort de Teodosi I (any 395); l'imperi d'Orient i l'imperi d'Occident, l'àrea grega i l'àrea llatina, formaven dos ambients distints, separats l'un de l'altre sobretot per la diversitat de llurs parles. A Occident hi hagué un esforç per penetrar en el món del llenguatge grec, més que viceversa, cosa, per altra banda, comprensible, ja que el centre de gravetat cultural es trobava més a Orient que a Occident [4]. El món siríac, quantitativament menys important en la història de la predicació, quedava una mica separat. I no parlem d'altres mons idiomàtics, com el de l'idioma copte i el de l'armeni, en els quals la pràctica de la predicació i la literatura homilètica eren tot just naixents a l'època de què tractem. No són nombrosos, però, segons sembla, els predicadors llatins que hagin parlat o entès el grec, almenys d'una manera que puguem qualificar de suficient. Hom pot preguntar-se quines conseqüències hauria tingut el fet que un sant Agustí, per citar l'exemple més preclar, hagués sabut el grec o hagués pogut, almenys, llegir-lo amb una facilitat mínima; i quines haurien estat també les conseqüències si els predicadors orientals de després del concili d'Efes haguessin estat capaços de llegir la literatura homilètica d'Agustí. Sigui com sigui, és una realitat la ignorància que es tenien mútuament els Pares grecs i els llatins, ignorància que provenia del desconeixement dels idiomes. Uns homes cultes, com Basili de Cesarea, Gregori de Nazianz i Gregori de Nissa, ignoren la cultura literària llatina, podem dir que totalment, la profana i la cristiana [5].

4. Cf. O. Bardenhewer, *Geschichte der altkirchlichen Literatur*, III, Freiburg de Brisgòvia, 1912, pàgs. 6 i segs.; Ch. Baur, *L'entrée littéraire de saint Jean Chrysostome dans le monde latin*, "Revue d'Histoire Ecclésiastique", 8, 1907, pàgs. 249-265; A. Siegmund, *Die Überlieferung der griechischen Literatur in der lateinischen Kirche bis zum zwölften Jahrhundert*, München-Pasing, 1949; E. Delaruelle, *La connaissance du grec en Occident du Ve au XIXe siècle*, "Société toulousaine d'études classiques", Mélanges, I, 1946, pàgs. 207-227; D. Domínguez del Val, *El helenismo de los escritores cristianos españoles en los siete primeros siglos*, "La Ciudad de Dios", 181, 3-4 (Homenaje al P. Ángel C. Vega, O.S.A.), 1968, pàgs. 467-483 (article que hauríem volgut menys apologètic i més crític). Els testimonis reunits i comentats per aquests i altres autors són relatius als problemes lingüístics en general; en el present treball nostre ens fixem només en les qüestions que es refereixen a la història de la predicació.

5. Cf. Bardy, op. cit., pàgs. 136-138.

A Jerusalem, segons el testimoniatge d'Egèria

Considerem ara, per ordre cronològic, alguns testimoniatges que interessen la història de la predicació. L'*Itinerarium* d'Egèria té un passatge que és ple d'interès en aquest sentit. La curiosa pelegrina occidental, que entenia el grec [6], informa que a la província de Palestina, quan ella la visità (als darrers anys del segle IV, sens dubte), el poble era bilingüe: uns parlaven grec; d'altres, siríac, i no tothom entenia els dos llenguatges, pertanyents a dues famílies lingüístiques tan diferents. El bisbe de Jerusalem sabia el siríac, però no feia mai ús d'aquesta llengua en la celebració litúrgica o quan s'adreçava als fidels. No hauria estat convenient que el bisbe hagués emprat en la litúrgia, dins l'església, precisament a Jerusalem i contra la tradició local, una altra llengua que el grec [7]. Això no ens és difícil d'entendre, perquè mentalitats d'aquesta classe han existit en altres èpoques i persisteixen encara. Fins i tot avui hi ha terres en què un prelat o un prevere no gosen usar la parla local en els actes de culte; però àdhuc en el parlar ordinari hi ha persones que fan ús no de la llengua pròpia, sinó d'un idioma que, segons les circumstàncies, els sembla més culte o més fi. Retornem a Egèria.

El fet que el bisbe de Jerusalem parlés només en grec tenia com a conseqüència que part del públic es quedés sense entendre el sermó. Això exigia la presència d'un intèrpret [8]. L'intèrpret, o traductor, era un prevere que anava passant, simultàniament, al siríac allò que el bisbe deia en grec. Les lectures litúrgiques també eren traduïdes al siríac: com que cal llegir-les en grec, adverteix Egèria, hi ha d'haver qui en faci la versió siríaca, per tal que part de l'auditori no quedi en dejú. Però entre el públic aplegat a Jerusalem hi havia també llatins, desconeixedors tant del grec com del siríac. Aquests occidentals, perquè no quedessin defraudats, eren ajudats caritativament per fidels greco-llatins, o sigui, bilingües, que els anaven explicant en llatí, suposem que en veu baixa, allò que el prelat deia per a tothom [9].

6. Fins a quin punt entenia Egèria el grec és matèria d'una llarga discussió iniciada per P. Lejay contra J. F. Gamurrini a la "Revue d'Histoire et de Littérature Réligieuses", 7, 1902, pàg. 376.

7. Cf. Bardy, op. cit., pàg. 140, n. 3.

8. Sobre la funció de l'intèrpret podeu veure l'article *Dolmetscher* d'A. Hermann, a *Realenzyklopädie für Antike und Christentum*, IV, 1957, pàgs. 24-49; vegeu especialment les pàgs. 42 i segs.

9. "Quoniam in ea prouincia pars populi et graece et syriste nouit, pars etiam alia

És així que l'ofici d'intèrpret o hermeneuta anà adquirint importància dins el marc sagrat de la litúrgia, i, com en altres casos, el que començà essent una funció d'utilitat, de necessitat, esdevingué, ja abans d'Egèria, un orde sagrat [10]. La catequesi XVIII entre les de Ciril de Jerusalem (que és el bisbe que trobà Egèria) porta en el títol que ofereix un manuscrit: "dita als sirians per un intèrpret" [11]. És molt difícil dubtar de l'autenticitat d'una nota així, que, per altra banda, no vol significar necessàriament que el text grec que posseïm d'aquesta catequesi sigui retraducció del siríac [12], com si aquest fos l'original.

A Antioquia. El testimoniatge de Joan Crisòstom

Quan era prevere d'Antioquia i ja famós com a predicador, Joan, distingit més tard amb el sobrenom de Crisòstom, sabia prou bé que entre els seus oients hi havia pagesos que només entenien el siríac. Però Joan, almenys a la ciutat d'Antioquia, no es creia obligat a fer ús de cap intèrpret: no hauria pogut fer-ne ús, degut a la naturalesa de la seva predicació, que solia ser ordinàriament molt prolixa. Més d'una vegada al·ludeix Joan a aquesta bona gent que assisteix al sermó sense entendre'l o sense entendre'l gaire [13]. Fa l'elogi d'aquests pagesos que

per se graece, aliaque etiam pars tantum syriste—, itaque quoniam episcopus licet syriste *nouerit, tamen semper graece loquitur, et numquam syriste*—, itaque ergo stat semper presbyter, qui episcopo graece dicente syriste interpretatur, ut omnes audiant quae exponuntur. Lectiones etiam quaecumque in ecclesia leguntur, quia necesse est graece legi, semper stat qui syriste interpretatur propter populum, ut semper discant. Sane quicumque hic latini sunt, id est, qui nec syriste nec graece nouerunt, ne contristentur, et ipsis exponitur eis, quia sunt alii fratres et sorores graecolatini, qui latine exponunt eis", Egèria, *Itinerarium*, XLVII, 3-4: *Corpus Christianorum* [CC], CLXXV, pàg. 89. M'he permés modificar lleugerament la puntuació i l'ortografia. És interessant de notar que Egèria comet el grecisme d'emprar l'adverbi *syriste* (pronunciat, sens dubte, per ella *siriste*, que és la forma com apareix en l'únic manuscrit), en lloc de dir *syriace*, d'ús comú en la seva època, però que ella potser no havia sentit dir mai.

10. Cf. Epifani de Salamina, *Exposició de la fe* (al final de Panàrion), 21, 11: ed. Holl a *Die griechischen christlichen Schriftsteller der ersten drei Jahrhunderte* [GCS], Epiphanius, vol. III, pàg. 522; parla dels hermeneutes que tradueixen paraula per paraula les lectures litúrgiques i les homilies. Vegeu també Serapió de Tmuis, *Eucologi*, XII, 4: ed. Funk, *Didascalia et Constitutiones Apostolorum*, II, Paderborn, pàgines 169-170.

11. Cf. W. J. Swaans, *À propos des "Catechèses mystagogiques" de saint Cyrille de Jérusalem*, "Le Muséon", 55, 1942, pàg. 25.

12. Cf. E. Dekkers, *Limites sociales et linguistiques de la pastorale de saint Jean Chrysostome*, "Augustinianum", 20, 1980, pàgs. 119-129.

13. Joan Crisòstom, *Sobre les estàtues*, homilia XIX, 1: *PG*, 49, 188 i 190; *Homilia catequètica baptismal VIII*, 1-6: "Sources Chrétiennes", 50, pàgs. 247 i segs.

romanen allí, malgrat tot, però per la manera com els lloa no sembla que ells haguessin d'entendre tampoc aquests elogis. Joan, tot i ser antioquè (de la ciutat, però), no devia saber el siríac, encara que aquesta ignorància, segons sembla, no era total. En alguna ocasió fa interpretacions de mots siríacs i diu que els del públic que coneixen aquesta llengua ja comprenen el que ell vol dir [14]. Això pot provar que part de l'auditori de Joan era bilingüe: greco-siríac [15].

Més tard, als començaments del segle VI, el patriarca monofisita Sever d'Antioquia, en predicar en aquesta mateixa ciutat, s'adreçarà a aquells qui "han estudiat, ni que sigui una mica, la llengua llatina" [16], és a dir, suposa la presència possible de coneixedors del llatí en l'auditori. D'un altre predicador antioquè, el patriarca Anastasi I, corresponsal del papa Gregori I, si és ell, i no Anastasi II, qui traduí la *Regula pastoralis* de Gregori, sabem que tenia bon coneixement del llatí [17].

A Constantinoble. El testimoniatge del mateix Joan Crisòstom

Ens cal retornar a Joan Crisòstom, aquesta vegada a Constantinoble, quan Joan hi era patriarca; entrem amb ell a l'església de Sant Pau, que era la dels gots residents a la capital. Molts d'ells —potser la majoria— no entenien gaire o gens el grec. Joan, en l'ocasió a què ara ens referim, parlà a aquests estrangers després d'haver-ho fet un prevere got. Naturalment, el patriarca s'adreçà a ells en grec. Es tracta d'un discurs llarg [18], que ens fa suposar que l'orador comptava amb la

14. Joan Crisòstom, *Comentari a l'Evangeli de Mateu*, homilia VII, 2: *PG*, 57, 74. En explicar la significació del plural "cels", el mateix Joan Crisòstom apella als qui saben el siríac i que poden entendre millor aquest hebraïsme: *Comentari al Gènesi*, homilia IV, 4: *PG*, 53, 43.

15. Tenim coneixement concret de grecs cristians que parlaven o que almenys entenien el siríac; així, per exemple, Porfiri, bisbe de Gaza, al pas del segle IV al V (cf. H. Grégoire et M.-A. Kugener, *Marc le Diacre, Vie de Porphyre, évêque de Gaza*, París, 1930, pàg. 128), i Joan d'Àsia, monjo d'Amid (cf. L. Duchesne, *L'Église au VIème siècle*, París, 1925, pàg. 276). Per altra banda, personatges sirians cultes, com Efrem, en el segle IV, i Filoxè, bisbe de Mabbug, mort l'any 523, per no citar sinó predicadors, ignoraven el grec.

16. "Quiconque en effet a étudié la langue latine, même modérément, sait que ce nom [Ignasi] signifie le feu allumé, pour ainsi parler; car les Latins désignent par «ignem» le feu qui brûle et qui est allumé", Sever d'Antioquia, *Homilia catedral LXV*, traducció de M. Brière a *Patrologia Orientalis*, VIII, 2, pàg. 214.

17. Cf. Duchesne, op. cit., pàg. 272, n. 2.

18. Joan Crisòstom, *Homilia predicada a l'església de Sant Pau, després d'haver llegit els gots llurs lectures i havent parlat un prevere got*, *PG*, 63, 499-510.

presència d'un grup, almenys, grecoparlant o que entenia el grec. Joan fa una apologia de l'ús de l'idioma dels gots en la litúrgia, i una apologia *així no sembla justificada davant un públic exclusivament gòtic*, perquè fa l'efecte que l'orador defensa el gòtic davant d'uns tercers: els bizantins, naturalment.

No sé en què es fonamenta Teodoret de Cir [19] per afirmar tota una sèrie de coses referents a la relació que mantenia Joan Crisòstom amb els gots vinguts d'Escítia. Diu que eren arrians, però que molts d'ells foren recuperats per Joan per a la fe ortodoxa. El patriarca volgué que tinguessin un clericat propi: preveres, diaques i lectors, i que disposessin també d'una església pròpia a Constantinoble. Diu encara que Joan es presentava sovint en aquesta església i que parlava als gots mitjançant un intèrpret (hermeneuta). Almenys tenim un document que confirma aquesta informació proporcionada per Teodoret: l'homilia de què hem parlat. Potser és d'aquesta homilia que Teodoret dedueix tot el que diu. Si és així, la funció de l'intèrpret hauria consistit potser que el prevere got, que hem esmentat, hagués predicat abans de Joan, com hem dit, fent un resum d'allò que el bisbe havia de dir; no obstant, això és difícil de creure, perquè Joan Crisòstom era un improvisador. També és difícil d'imaginar-se que el Crisòstom hagués disposat que un intèrpret anés traduint el seu llarg discurs, i, menys encara, que n'hagués *proporcionat als gots una traducció sencera al final*. Per anar traduint durant la predicació hauria calgut un traductor de qualitats excepcionals per a obtenir una traducció bona. Però també és possible que Teodoret ni es refereixi a la predicació feta a la capital, ni a l'homilia en qüestió, sinó a pràctiques rurals, on la comunicació del bisbe amb els fidels podia ser més familiar [20].

L'Àfrica llatina. El testimoniatge de sant Agustí

Sant Agustí no tingué els problemes idiomàtics amb què hagué d'enfrontar-se Joan Crisòstom en la predicació. Si bé el púnic era la llengua

19. Teodoret de Cir, *Història Eclesiàstica*, V, 30: ed. Parmentier (*GCS*, 44), pàg. 330.

20. *Així ho pensa E. Dekkers, art. cit., pàgs. 121 i segs. Em plauria tenir millors* notícies sobre els afers d'aquests cristians gots i saber quin paper hi tenia la traducció gòtica de la Bíblia, feta per Ulfila, un bisbe got contemporani de Joan i que predicava en grec i en llatí, a més de fer-ho, naturalment, en la seva llengua nativa.

del poble on Agustí predicava, l'ús ordinari d'aquest idioma no oferia les dificultats que ocasionaven, en la pastoral d'altres llocs, el siríac i el germànic dels gots. El púnic —menys encara el líbic— no tenia la transcendència cultural del siríac, ni tan sols la del copte, de l'armeni i d'altres llengües que tingueren literatures i litúrgies pròpies. A Agustí, el coneixement relatiu del púnic, llengua semítica, li suplia, fins a un cert punt, la ignorància de l'hebreu [21]. Agustí creia que saber dues o tres llengües ja era molt; calia aprendre-les a l'escola o sentint-les parlar. Tot al més, un home pot arribar a aprendre tres o quatre idiomes: així ho diu Agustí en un sermó [22]. La seva llengua materna era el llatí. Valeri, bisbe d'Hipona, havia estat content d'haver trobat en el prevere Agustí un bon substitut en la predicació adreçada a un auditori essencialment llatí. Valeri era d'origen oriental; la seva llengua materna era el grec, i tenia dificultats per a expressar-se correctament en llatí [23]. Cartago i la seva regió, on Agustí exercí gran part de la seva predicació, tenien també, en la societat heterogènia i cosmopolita que hi habitava, bastants grecoparlants. "Cada dia sentim els grecs", diu Agustí en un sermó [24], paraules que podem prendre al peu de la lletra. Però la presència d'hellenòfons a l'Àfrica Proconsular o a Numídia no creava cap problema pastoral en aquelles províncies llatinitzades i que en la llatinització de la cristiandat occidental havien tingut un paper més important que el de la mateixa Roma. Ens pot sorprendre que un professor de retòrica com Agustí posseís un coneixement molt feble del grec; però sembla que era així [25]. A pesar d'això, Agustí es permetia

21. Cf. O. Rottmanner, *Zur Sprachenkenntnis des hl. Augustinus*, "Theologische Quartalschrift", 76, 1894, pàgs. 269-276.

22. "Vix discit homo duas aut tres [linguas], aut per magistros, aut per regiones in quibus uersatur aliqua consuetudine; ut multum tres aut quattuor linguas", Agustí, sermó Denis XIX, 11: ed. G. Morin, *Sancti Augustini sermones post Maurinos reperti*, Roma, 1930, pàg. 119, línies 29-31.

23. "Homo natura Graecus minusque Latina lingua et litteris instructus", Possidi, *Vita Augustini*, 5, 2: ed. A. A. R. Bastiaensen, *Vita di Agostino*, Ed. Mondadori, 1975, pàg. 142.

24. Agustí, sermó 180, 5: *PL*, 38, 974. Vegeu el text que reproduïm a la nota 26.

25. Hom ha discutit molt sobre la coneixença que Agustí tenia de l'idioma grec; a més de l'article citat de Rottmanner (a l'anterior nota 21) podeu consultar, entre altres, S. Salaville, *La connaissance du grec chez saint Augustin*, a *Échos d'Orient*, 1922, pàgs. 387-393; P. Guilloux, *Saint Augustin savait le grec?*, "Revue d'Histoire Ecclésiastique", 21, 1925, pàgs. 78-83; B. Altaner, *Augustinus und die griechische Sprache*, a *Pisciculi. Festschrift F. J. Dölger*, Münster, Westf., 1939, pàgs. 19-40; del mateix, *Die Benützung von original griechischen Vätertexten durch Augustinus*, "Zeitschrift für Religions- und Geistesgeschichte", 1, 1948, pàgs. 71-79 (sempre que Agustí utilitza un text grec cal pressuposar l'existència d'una traducció llatina); encara del mateix Altaner, *Augustinus und die griechische Patristik*, "Revue Bénédictine", 62, 1952,

de fer sovint interpretacions de vocables grecs durant la predicació i alludia a expressions gregues [26].

A Betlem. El cas de sant Jeroni

El prevere Jeroni predicà a Betlem; almenys el seu heretatge homilètic és del temps del seu sojorn a la ciutat on nasqué el Salvador. Allí Jeroni era el director espiritual d'una colònia selecta llatina, i és en llatí que predicava. Sembla que Jeroni no solament sabia el grec, sinó que el parlava. Al començament d'una homilia sobre el salm 143 té en consideració els presents que no saben llatí i diu que, a causa d'ells, havent parlat ja molt de l'Evangeli, dirà quelcom sobre el salteri, a fi que no hi hagi ningú que torni dejú a casa [27]. No entenc què vol dir sant Jeroni. Potser volia dir que degut als assistents que no entenien llatí, ell, a més del que havia dit sobre l'Evangeli, afegiria quelcom en grec: no sabem que ho hagi fet. La llarga homilia sobre el salm 143 s'ha conservat només en llatí, la redacció original, sens cap mena de dubte [28].

especialment la pàg. 206 (Agustí llegia els Pares grecs en versions llatines, però era capaç de llegir també els originals grecs, i en alguns casos ho féu); M. Comeau, *Saint Augustin exégète du IVᵉ Évangile*, Roma, 1930, pàgs. 59 i segs. (Agustí tenia un coneixement del grec no molt profund, però suficient). Sobre la conveniència de saber grec i hebreu per a ser un bon hermeneuta s'expressa Agustí en *De doctrina christiana*, II, cap. XI, 16: *CC*, XXXII, pàg. 42. Aquest lloc ja no pertany al terreny de la predicació, encara que sí a la preparació de l'homilia.

26. El ja citat sermó 180 de sant Agustí ens proporciona un exemple molt viu del que estem dient: "Ambiguitatem Graecus sermo dissoluit [*es refereix als problemes que planteja una qüestió que estava tractant*]. Inspicitur in epistola Graeca, et inuenitur ibi iuratio, quae non est ambigua: Νὴ τὴν ὑμετέραν καύχησιν. Νὴ τὸν Θεόν, ubi dixerit Graecus, iurat. Quotidie auditis Graecos, et qui graece nostis, νὴ τὸν Θεόν iuratio est: per deum!", Agustí, sermó 180, 5: *PL*, 38, 974. En un sentit atenuat, ja no de jurament, sinó d'exclamació, els de parla castellana han conservat la fórmula fins als nostres dies: "¡Por Dios!" A l'*Enarratio in psalmum 119*, cap. 1: *CC*, XL, pàg. 1776, dóna Agustí la interpretació de *canticum graduum*, dient que "Graece scriptum est ἀναβαθμῶν"; el record del terme grec contribueix potser a donar-li peu, en l'explicació del salm, a una bellíssima "anàbasi", una ascensió de tipus neoplatònic. En els *Tractatus in Iohannem* fa l'explicació etimològica de diferents mots grecs, com *angelus* (tr. XXIV, 7: *CC*, XXXVI, pàg. 247), *angelus* i *apostolus* (tr. LIV, 3: pàg. 460), *chrisma* (tr. VII, 13: pàg. 74) i *orphanus* (tr. LXXV, 1: pàg. 515). L'auditori d'Agustí necessitava aquestes explicacions, i els exemples adduïts podrien ésser multiplicats.

27. "Propter eos qui ignorant Latinam linguam, licet multa de euangelio dixerimus, tamen debemus et de psalterio quaedam dicere, ut aliis saturatis alii ieiuni non redeant. Quoniam autem longus est psalmus, et si uoluerimus in singulis uersibus inmorari, dies praeterit, debemus breuiter ad singula quaeque sensus magis quam uerba replicare", Jeroni, *Tractatus de psalmo 143*: *CC*, LXXVIII, pàg. 313.

28. No sé fins a quin punt Jeroni hauria estat capaç de predicar improvisant en grec; O. Bardenhewer, op. cit., pàg. 642, opina que podia fer-ho. No conec cap discurs de Jeroni en grec; de tota manera, sabem que era un bon coneixedor d'aquesta

¿Volien ser, les paraules de Jeroni, només una excusa per respecte als ignorants del llatí? No ho sembla, ja que allò que Jeroni no volia és que se n'anessin dejuns, sense haver entès res. D'altra banda, una excusa així, l'hauria d'haver pronunciada en grec.

El coneixement que tenien del grec altres predicadors llatins

Aprofitem l'avinentesa per parlar del coneixement que tenien del grec altres homiletes llatins; en tractem ara menys des del punt de vista de la problemàtica pastoral que contemplant aquest coneixement del grec com un mitjà útil per a la pròpia formació en els predicadors occidentals. Deixem de banda sant Ambròs: és prou sabuda la seva dependència d'Orígenes i d'altres autors grecs.

Plau a Gaudenci de Brescia de fer referències a paraules gregues durant la predicació [29]. Gaudenci havia estat a Capadòcia: ho explica ell mateix en un dels seus sermons [30]. Probablement perquè parlava grec fou enviat pel papa Innocenci I i per l'emperador Honori I a Constantinoble, per tal que hi intercedís a favor del desterrat patriarca Joan, el Crisòstom. Els coneixements que del grec feia mostra de tenir Gaudenci en els seus sermons són d'erudició més que de res més.

En canvi, Pere Crisòleg, possible lector de Joan Crisòstom en els seus originals grecs [31], no necessitava de fer aclariments, com els que feia Gaudenci, en explicar etimologies gregues; així, quan fa derivar el nom d'Apollinar d'ἀπόλλυμι, "perdre's" [32], ja donava per entès que el

llengua. Cf. G. Bardy, *S. Jérôme et la pensée grecque*, "Irénikon", 26, 1953, pàgines 337-362.

29. "Aduenae autem, qui Graeco sermone appellantur πρόσηλυτοι", Gaudenci de Brescia, tract. X: *PL*, 20, 919 B; "Anicii quippe ex Graeco sermone a nobis nuncupantur inuicti", tract. XV: 952 B; "... ut in Graecis exemplaribus legimus... Significatur plane in Graeco positum ἐκβληθήσεται ἔξω, id est, eiicietur siue expelletur foras", tract. XII: 931.

30. Tract. XVII: *PL*, 20, 964 i segs.

31. Cf. *CC*, XXIV B, pàg. 1084. Segons Andreu Agnellus, *Liber Pontificalis Ecclesiae Rauennatis*, tots els bisbes de Ravenna anteriors a Pere Crisòleg foren sirians: "A tempore beati Apolenaris, una cum isto uiro, omnes praedecessores sui Syriae fuerunt" (ed. A. Testi Rasponi, a L. Muratori, *Raccolta degli storici italiani*, II, part III, Bolònia, 1924, pàg. 71). *Syria* té aquí, sens dubte, un sentit molt general; el text citat no es refereix necessàriament a orientals siroparlants: pot tractar-se de grecs de la província romana de Síria.

32. "Merito Apolenaris, quia iuxta mandatum dei sui hic perdidit animam suam, ut eam in uita conquireret sempiterna", Pere Crisòleg, sermó CXXVIII, 1: *CC*, XXIV B, pàg. 789. El professor Josep Alsina i Clota ha tingut l'amabilitat de recordar-me que Esquil, *Agamèmnon*, versos 1080 i segs. i 1085 i segs. (repetició), juga amb el mateix

seu auditori ho comprenia. El públic de Ravenna era molt barrejat d'elements orientals, ja que aquesta ciutat era aleshores un port important d'enllaç entre Occident i Orient. Per això el bisbe Pere, el primer prelat no oriental, no *syrus*, que tingué Ravenna, podia entretenir-se amb el seu auditori sobre la terminologia teològica grega en voga i discutir sobre si Maria havia de ser anomenada θεοτόκον, o bé χριστοτόκον, o bé ἀνθρωποτόκον [33], i li era lícit d'utilitzar termes com παντοκράτωρ [34].

Recordem, finalment, que Fulgenci de Ruspe —si hem de donar fe al seu antic biògraf, Ferrand [35]— fruí d'una òptima formació i tingué *tan bon coneixement del grec com de la seva llengua, el llatí*. Encara que això no va afectar pràcticament la seva predicació, exercida en una diòcesi que es trobava a la Bizacena, serví sens dubte per a la instrucció personal d'aquest pastor eclesiàstic, profundament pietós i molt bon teòleg i, entre els antics i en el sentit doctrinal, el millor deixeble de sant Agustí.

Conclusió

L'existència de grans grups lingüístics, el grec sobretot, però també el llatí i el siríac, facilitaren l'expansió de l'Evangeli. La predicació de l'Evangeli —en el sentit més ample que té el terme "predicació"—, a més de l'eficàcia que tingué en l'evolució d'aquestes llengües, provocà el desplegament substancial d'altres, com el copte i l'armeni, idiomes que començaren a produir literatures pròpies, essencialment cristianes. Si els homes dels primers temps de la nostra era només haguessin parlat un sol llenguatge, potser, vist humanament, la difusió de l'Evangeli hauria estat encara més fàcil. Malgrat tot, el cristianisme es va escampar i va arrelar a pesar de les diferències idiomàtiques. La catolicitat, no la fa una sola ètnia ni una única llengua, sinó un sol Esperit i una mateixa fe, una fe capaç de guanyar-se molts pobles i d'expressar-se en una multitud de llenguatges i de cultures [36].

verb quan fa dir a Cassandra: "'Απόλλων, 'Απόλλων || 'Αγυιᾶτ', ἀπόλλω ἐμός'' ("Apollo, Apollo, [déu] protector dels camins, perdedor [destructor] meu").

33. Pere Crisòleg, sermó CXLV, 6: *CC*, XXIV B, pàg. 894.

34. Pere Crisòleg, sermó LXIX, 2: *CC*, XXIV A, pàg. 416, línia 51.

35. Ferrand de Cartago, *Vita Fulgentii*, 1: ed. G. Lapeyre, París, 1929, pàgines 11 i segs.

36. Cf. Actes, 2, 3-11.